

Kantutegiak

GILLERMO ETXEBERRIA

0.- Sarrera

Kantutegien bildumak, Euskal Herrian asko eta asko dira. Ez dirudi normala hain herri txikia izanik hainbat eta hainbat kantutegien jabe izatea. Horrek adierazten du argi eta garbi Euskal Herria Pirineotan dantzaten duen herriaz gain, kantatzen duen herria ere izan dela.

Kantutegien bilduma zaharra ahozkotasunaren tradizioan oinarritzen da. Herriaren ahotan, historian zehar kantatu diren kantuen bilduma, ugariaz gain aberatsa ere bada.

Kantutegien bilduma, Euskal Herrian XIX. mendean hasi zen, XX. mendean jarraitu eta oraindik XXI. mendean ere badira hartara dedikatzen direnak, nahiz zail den bildu gabeko kantaren bat oraindik idatzi gabe egotea.

Kantutegien atalak bi direla gauza argia eta garbia da: testua batetik, doinua bestetik. Biak ondare artistiko honen bi hankak dira. Eta bere osotasunean ezagutu nahi dituenak, bi alderdiak ezagutu behar ditu. Urte askotan eta askotan (Riezu 13), testua da gure literaturzaleek kontutan izan duten alderdia eta, sarritan, argitara eman diren kantutegiak ere letrarekin eta musikarik gabe argitaratuak izan dira. Baina gaur egun literaturzaleek ere, nahiz musika aldetik formazio handirik ez izan, onartzen dute letra eta doinua biak batera joan behar dutela, bata eta bestea, pausoko bi hankak behar ditugun bezala, eta bakarrarekin dabilena, zeharo herren ibiliko dela alderdi honen ezagutzan.

1.- Euskal folklorea

Askotan, euskal folklorea esaten dugunean, azaleko gauzatat hartzeko arriskua izaten dugu. Baina folklorea definituta dago euskal arima historikoa bere azalpen guztian. Hor islatuta dago era osoan edo partzialean euskaldunon ahozkoatasunaren azalpena.

Euskaldunok, beste edozein herri bezala, badu, noski, bere folklorea, eta besteekin konparaketetan hasi gabe, gure hau, garen eta izan garen herri txikia kontuan izanik, oso aberatsa, gainera.

Hitz hau lehen aldiz 1846. urtean asmatu zuen William J. Toms arkeologoak The Atheneum liburuan.

Hiztegiak esaten digunez, folklorea herriaren tradizio, ohitura eta siniskizunen multzoak osatzen du. Bere helburua herriaren jakitatea biltzea eta argitara ematea da. Horren baitan sartzen dira atsotitz, herri-kantak, asmakizunak, ipuinak, legendak, alegiak (ele-zaharrak), tradizioak eta gainerako adierazpen poetikoak eta literarioak; ohitura zaharrak, zeremoniak, azalpen teatralak, familiarak; erritoak, siniskizunak, superstizioak, mitoak eta, areago, garai zaharretako haur jokoak, lokuzioak, esaunda eginak, leku-izenak, herri eta lekuen toponimiak... etabar. luzea.

Aita Riezuren liburuan agertzen da (12. orrian) Joxemiel Barandiaranek emandako definizioa. Eta zera dio: *"Folklore en el sentido amplio de la palabra, es el saber popular. Como ciencia, es el estudio razonado de la cultura que, sin necesidad de ninguna actual enseñanza oficial, posee el pueblo; es el estudio de las manifestaciones espontáneas y hacen de aquellas otras que, sin ser espontáneas, ha poseído el pueblo por algún tiempo, lo ha asimilado y apropiado"* (J.M. Barandiaran: *Anuario de la Sociedad de Eusko Folklore*, 1921, 11. or.)

Aita Riezuk egiten duena hartu dugu guretzat, baina guri lan honetan dagokiguna ez da folklorea bere zentzu zabalean. Hemen kantutegietara mugatuko gara. Baina, arlo hau, bere horretan aztertu aurretik, ahozko euskal literaturari atxikiko gatzazkio eta, atal horren barnean jarriko dugu "Kantutegiak" atala.

Horretarako, Juan M^o Lekuonak, Ahozko euskal literatura bere

lan aipagarrian agertzen den bereizketa egin nahi dugu eta horren baitan aztertuko dugu gure arloa. Horra:

- a) Poesia
- b) Antzerkia
- c) Narratiba
- d) Atsotitzak eta esaerak

Poesia zaharrak, erromantzeak, kantatuak dira neurri handi batean. Horren arabera, topa daitezke kantu epikoak, hau da guda, mina, heriotza, mendekua dutenak gaitzat. XV-XVI. mendekoak, hain zuzen. Nork ez du gogoan Mikel Laboak hainbat aldiz kantatu zuen Bereterretxe kantoria (Altzak ez du bihotzik). Gauza jakina da euskaldunok, historian zehar, banderizoak izan garela, bata bestearen kontra, oinaztarrak ganboarren kontra. Hori guztia ederki islatzen da erromantze zaharretan. XVII. mendean epikotasuna arindu eta badirudi gure zaharrek maitasun lirikoetarako denbora ere hartu zutela. Gogora dezagun *Brodutzen ari nintzen*, Imanonel hainbat aldiz kantatua. XVIII. mendean lirikoak nagusitzen dira osoki. *Maitia non zira*, eta gisako erromantzeak.

2. Kantutegiak

Sailkapen honen barnean Kantutegiak lehengo atalean kokatua agertzen da, poesia arloan, alegia. Gauza jakina da, gure kantutegien artean, edota, kantatzeko diren letren artean, poesiaz gain, bertso asko eta asko agertzen direla, askorentzat poesia izenaren baitan sailkatzen ez direnak, baina kanturako direnak. Lekuonak, sailkapen honetan tradizioz, hau da, belaunaldiz belaunaldi gureganatu dituenak ditu gogoan. Baina gaur egun, kantutegi berri asko agertu dira, berri-berriak, eta sarritan kantautore bakoitzak bere kantutegi propioa ere egin duela esan daiteke. Hara hor, adibide gisan Mikel Laboaren Kantutegia, Benito Lertxundirena, Xabier Leterena. Jakina, Kantutegiak kontzeptua zentzu zabalean har daitekeela, nahiz gu hemen kantutegi tradizionalei buruz bakarrik arituko garen.

2.1- Ba al dugu guk kantutegirik

Euskaldunon kantutegiaren esistentzia frogatutzat jo behar da. Hainbatek, gure literaturaren eskasia azpimaratu baldin badute ere,

"No están desprovistos, ciertamente de canciones, baladas y coplas; pero estas piezas no presentan ningun carácter que merezca el nombre de poesía" esaten du Angel Irigarayk (*Poesías populares de los Vascos*, Auñamendi, Sn. Sn, 63), Garay de Monglave alpatuaz. Baina Irigaray jaunak, gisa denez, ez du onartzen baleztapen hori eta euskaldunon eskuetan jarri nahi izan du poesia kantatuen mundu hau, kritikak eta herriak berak esan dezan hori hala den. Gerora egin diren baleztapenak esango digute: "La literatura popular vasca, esencialmente oral, es probablemente tan rica y variada como la de cualquier otro pueblo". (*Historia de la literatura vasca*, L. Michelena, Minotauro, Madrid, 1960, 11. or.).

Beste zita hau ere, aipatutako Irigaray jaunaren liburutik hartua Geor Borrow aipatuz (*The Bible in Spain*, Londres, MDCCCXLIII) interresgarria deritzot: "Los vascos son un pueblo de cantores más que de poetas...Poseen mucha música propia, en parte de enorme antigüedad (ibid. 14). Eta aurreraxeago:" Sin embargo, este pueblo está dotado de una imaginación muy viva y estima mucho la poesía. Por todas partes se encuentran hombres que además de su oficio de pastores o artesanos, son poetas improvisadores, a quienes se invita regularmente a las diversiones públicas, a las fiestas domésticas, a las bodas y bautizos para improvisar en ellos cantares de circunstancias... (Irigaray, 15, *Histoire de la Gaule meridional*, in t. II, 525. or.)

3.- Kantutegiaren iturriak eta kantutegi nagusiak

Kantutegien zaletasuna, eta hauen bilduma XVIII. mendean, bigarren mendean hasi zen hedatzen, Macpherson (1736-1796) izan zen Ossian bardo galiarrarenak omen ziren lehenengo poemak argitaratu zituenen. Horren ondoren Percy (Thomas Percy (1729-1811) izan zen Britainiar irletan herri kantutegien zaletasuna piztu zuena. (*Reliquies of Ancient English Poetry* . Baina Britainiar irletan baino areago arrakasta handiagoa izan zen eta horren baitan Europa guztian zabaldu zen zaletasun hau.

Gurean ere, apur bat bederen, izan zuen eragin honek arrakasta, ondorengo lerroetan agertuko denez.

Kantutegi tradizionalak osatzeko bide bakarra, iturri bakarra,

ahozko tradizioa izan da eta bide hori erabili dute gure kantu-biltzal-leek. Gauza jakina da gure aurrekoek, idatzi aldetik motel ibili baldin baziren ere, ahozko zaletasuna handia zutela eta haien oroimena gaur egun sinestezina dirudien neurriraino iristen zela.

Lehenengo folklore biltzailea Juan Inazio Iztueta, Zaldibiko semea izan zen. 1824. urtean *Gipuzkoako Dantzac* argitaratu zuen. Garalko zentsurak hainbat konposizio argitaratzea ukatu bazion ere, 1826.ean aurreko zentsurak debekatutakoak erantsi zituen. Dantza horiek musika eta letrarekin agertzen dira; ez dira, bada, kantatzeko bakarrik, dantzatzeko ere bai, gehienak bederen.¹

Denboraldi batean (Riezu, 14) ez zuen inork Iztuetaren bidea jarraitu. Dena den, eta poliki-poliki Europan zabaltzen ari zen kantu-tegietako suharraren printzak gurera ere sartzen hasi ziren, eta horren ondorioz "arte herritar" honi buruzko gogoia ere bai.

Jorge de Riezu esaten digunez, Agustín Chahok kantutegi bat osatu baldin bazuen ere, ez zuen argitaratzerik izan. Argitara eman zirenak Ariel (1844-1852) berak Baionan sortutako aldizkarian argitaratutako bakanak besterik ez.

Zorionez, oraingo honetan balezta dezakegu alderantzizko albiste, zeren duela hiruzpalau urte (2006) publikatu baitu kantutegi hau Patri Urkizuk Susa argilatetxearen eskutik.

Ondoren, 1857. urtean argitaratu zen Fr.-Michelen kantutegia: *Le Pays Basque, sa population, sa langue, ses moeurs, sa litterature et sa musique*.

XI. kapitulua, herri kantuei buruzkoa da eta bertan egundoko garrantzia ematen dio alor honi. Kantutegi hau zabal aztertu zuen

(1) Hemen ezartzen dugu Jorge de Riezu bere liburuan eranstean duen oharra. Horra: Reedit, la primera E. Lopez (Tolosa, 1895) y la segunda la Sociedad de Estudios Vascon (sin fecha); Esta última fue cuidadosamente preparada por J. C. de Gortazar y el P. Donostia. El título completo reza así: Euscaldun Anciña Anciñaco ta are lendabizico etorquien dantza on iritzi pozcarri gaitzic gabecoen soñu gogoangarriac beren itz neurtu edo wersoaquin. CH. Bordes califica esta obra de: Peut-être unique dans la bibliographie du Folk-Lore (Bibliographie Musicale Basque, en el libro *La Tradition au Pays Basque*, p. 355) En efecto, por la época en que la publicó Iztueta no se usaban todavía colecciones de canciones con melodía, sino sólo con texto. No es la obra de Iztueta un cancionero, si bien algunos de sus números más parecen canciones que danzas (ibid. 14 oinoharra ORMAECHEA, N.: "Versos a la antigua", in Guernica, 16, 1951, 41-44 or.

Angel Irigaray jaunak. Honako bi liburuak argitaratu zituen 1963. urtean: *Poesías populares de los Vascos I, II*. Honen zitak aurreko erroetan agertu ditugu.

Handik urte gutxira, 1869. urtean Mme. de la Villéhélio andereak, honako antologia eman zuen argitara: *Souvenirs des Pyrénées*. Kantutegi hau laburra da, hamabi besterik ez, baina andere hura izan zen bene-benetan euskal kantutegiei hasera eman ziona (Riezu, 16).

Urte hartan bertan, 1869.ean alegia, P. Lamazou jaunak hainbat herri kanta argitaratu zituen beste kantuekin batera: *Cinquante Chants Pyrénées*. Lan hau birritan argitaratu zen (1874 eta 1888) honako eranskinarekin batera: *Quatorze Airs Basques les plus populaires* (Pau).

1870. urtean Mauleko J. D. Sallaberry jaunak, kantutegi garrantzitsu bat argitaratu zuen: *Chants Populaires du Pays Basque*. Kantutegi hau asko goraiatu zuten garako ezagutzailleak, horien artean R. M. Azkuek.

Ondoren aipatu beharrekoa da Jose Manterolaren *Euskal Kantutegia*. Hiru aleko lana honetan, hainbat eta hainbat poesia kultuekin batera, hamabi poesia kantu eta guzti argitaratu zituen. Folklore aldetik, halere, nahiz bere ahalegina goraiatzan den, ez diote jakitunek balore folkloriko handirik ematen.

Jarraian aipatu beharrekoa da Julien Vinson (1843-1926). Gizon hau, paristarra izanik ere, buru-belarri dedikatu zen euskal alor askotara. Besteak beste, Riezu honako bere hiru lanak ditu aipagarrien: *Les Basques et le Pays Basque*, *Le Folk-Lore du Pays Basque*, eta *Notice Bibliographique sur le Folk-Lore Basque*. Hiruretan bigarrenak euskal 24 herri kanta dakartza, lehen estrofa euskaraz eta haren frantseseko itzulpenarekin.

Ondoren beste frantses bat da aipagarri: Charles Bordes (1865-1909). Honek hainbat eta hainbat koadernotan gauzatu zituen euskal zenbait kanta. Horretaz gain, Riezu, Bordesek 1896. urtean Donibane Lohitzunen emandako hitzaldi bat azpimarratzen du: *La musique populaire des Basques*.

Garai beretsuan aipagarri da Riezuren liburuan J. de Jaurgain idazlea, zeinak honako liburua argitaratu zuen: *Quelques Legendes*

Poétiques du Pays de Soule. Bertan ageri diren sei kantuetatik bost dauzka argitaratuak Riezuak bere liburuan. (Riezu, 18).

Hora, hurrenez hurren, kantutegi biltzaileen zerrenda:

XIX. mendea:

- 1.- IZTUETA, Juan Inazio: *Gipuzkoako Dantzak*, 1924.
- 2.- CHAGO, Agustin: *Kantutegia*, 2006
- 3.- MICHEL, Fr.: *Le Pays Basque, sa population, sa langue, ses moeurs, sa littérature et sa musique*, 1857
- 4.- Mame. De ña Villéhélio: *Souvenirs des Pyrénées*, 1869.
- 5.- LAMAZOU, P.: *Cinquante Chants Pyrénées, Quatorze Airs Basques les plus populaires*, Pau 1874 eta 1888-
- 6.- SALLABERRY, J.D.: *Chants Populaires dy País Basque*, 1870.
- 7.- MANTEROLA, Jose: *Euskal kantutegia*, Donostia.
- 8.- VINSON, Julien: *Les basques el le Pays Basque; le Folk-Lore dy Pays Basque; eta Notice Bibliographique syr le Folk-Lore Basque*.
- 9.- BORDES, Charles: *La musique populaire des Basques*.
- 10.- JAURGAIN, J. de.: *Quelques Légendes Poétiques dy Pays de Soule*.

XIX. mendea

Hemeretzigarren mendean euskal kantutegien gainean eginda-koa, lan handitzat jotzen bada ere, horrek are eta jarraitzaile handi-koak izan zituen XX. mendean. Horra hurrenez hurren, nagusienak:

- 1.- Resurrección Mª de Azkue

Apaiz honek euskal munduan egin zituen lanak, asko, ugari eta meritu handikoak direla denek aitortzen dute. Maletako bakar bat aski litzateke bere izena etorkizunean oroitzeko. Guk bere bi lan azpimarratu nahi ditugu. Bata: *Euskalerrriaren Jakintza*. Lau tomo dira, zein baino zein erakargarriagoak gure ohitura zaharrak, era guztietakoak, ezagutu nahi dituenarentzat. Guri dagokigunez, honako liburua azpimarratu nahi dugu: *Cancionero Vasco, I, eta II*. Gaur egun, oraindik ere kantatzen diren kantu asko eta asko aurki daitezke bi liburu hauetan.

- 2.- Aita Jose Antonio de San Sebastian. Aita Donostia

Agian hau izan daiteke XX. mendeak euskal kantu munduak

eman duen izenik onenatarikoa, agian onena. Belaunaldi askoren baitan sekulako eragina izan duena. Eta ez bakarrik bere *Cancionero Vasco* delakoarengatik, baita ere beste hainbat eta hainbat musika armonizatu zituelako, hainbat eta hainbat hitzaldi eman zituelako. Gaur egun, oraindik ere, Aita Donostiak ospe handia mantentzen du euskal musikarien artean.

3.- Nehor eta Dufau

Egile hauek iparraldekoak izanik ere, haien kantuen bilduma hamaika aldiz erabili dugu eskuarteetan. Bertako herri-kantak oso eza-gunak dira oraindik ere gure artean. Nehor izengoitiaren pean Jean Barbier (1875-1931) dager, Donibane Garazin jaioa hainbat eta hainbat artikulu, bertso eta kantuen egilea. Bestea Christophe Dufau dugu, senperetarra.

4.- Rodney A. Gallop (1901-1948)

Ingelesa izanik ere, 1923tik 1928ra Euskal Herrian pasa zituen urteak oparoak izan ziren euskal musikarentzat. Beste hainbat lanen artean honako hau dugu aipagarri: *Vingt-cinq chansons populaires d'Euskal-Herria*, berak armonizatu zituenak, bestalde.

1950etik aurrera

Iragan mende erditik aurrera, asko eta asko ugaltu dira kantu-tegiak. Kantu zaharrenak eta berrienak ere bai. Era guztietako kantu bildumak aurki ditzakegu. Guk, halere, zahar kutsua dutenak, herrian guztiz zabaldu direnak eta didaktika aldetik erabilgarrienak direnak izango ditugu gogoan.

Horra, batik-bat, adierazi nahi ditugunak:

- 1.- LEKUONA, Juan Mari: *Oiartzungo Kantutegia*, Oiartzungo Udala, Oiartzun, 99
- 2.- AROZAMENA, J.M.: *Donostiko Kantu zaharrak*, C.A.M., Donostia, 1980.
- 3.- Boga-boga: *Herri abesti sorta*, Apaizgaltegia, Donostia, 1959.
- 4.- Dassance, L., Lafitte, P.: *Kantu, Kanta, Khantore*, Cordenier, Balona, 1967.
- 5.- Dorronsoro, J.: *Bertsotan*, 1789-1936, Gipuzkoako Ikastolen Elkarte, Donostia, 1981.